

Janina Florczykiewicz

ORCID: 0000-0003-3917-3112

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Pansofia Jana Amosa Komeńskiego w wybranych współczesnych interpretacjach. Wprowadzenie do badań

Jan Amos Comenius' Pansophism in selected
contemporary interpretations. Introduction to research

DOI: 10.5604/01.3001.0014.7098

Streszczenie: W pedagogice termin *pansofia* jest łączony najczęściej z poglądami Jana Amosa Komeńskiego, który dążenie do wszechwiedzy dla opracowanej przez siebie propozycji reformy edukacji uczynił kluczowym postulatem, przeciwstawiając się tym samym współczesnym jemu propozycjom podporządkowanym utylitarnym celom dominującej klasy społecznej. Pojęcie pansofii występuje u Jana Amosa Komeńskiego w dwóch znaczeniach: w pierwszym odnosi się do merytorycznych treści jego dorobku naukowego, w drugim (formalnym) – jest częścią jego 7-tomowego dzieła zatytułowanego *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Dzieło to było istotnym dopełnieniem jego prac pedagogicznych opartych na ideologii pansoficznej. Intencją tekstu było zasygnalizowane sposobu interpretacji pansoficznej myśli Komeńskiego przez współczesnych komeniologów, przy czym zaprezentowano wybrane poglądy, które w zamyśle autorki mają jedynie wskazać charakter współczesnych recepcji pansoficznej ideologii Komeńskiego.

Słowa kluczowe: Jan Amos Komeński, pansofia, wszechwiedza, recepcja poglądów Komeńskiego

Abstract: In pedagogy, the term pansofia is most often associated with the views of Jan Amos Comenius, who made the striving for omniscience for the education reform proposal he developed, thus opposing the contemporary proposals subordinated to the utilitarian goals of the dominant social class. The concept of pansophy appears in Jan Amos Comenius in two senses: in the first, it refers to the substantive content of his scientific achievements, in the second (formal) Pansofia is part of his 7-volume work entitled *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. This work was a significant complement to his pedagogical work based on panophic ideology. The intention of the text was to signal the way of reinterpreting Comeniologists pansophic thought by contemporary comeniologists, while presenting selected views which, in the author's intention, are only to indicate the nature of the contemporary reception of Comenius' pansophic ideology.

Keywords: Jan Amos Comenius, Pansofia, Omniscience, reception of Comenius views

Pojęcie pansofii występuje u Jana Amosa Komeńskiego w dwóch znaczeniach: w pierwszym odnosi się do merytorycznych treści jego dorobku naukowego, w drugim (formalnym) *Pansofia* jest częścią jego 7-tomowego dzieła (zob. Sztobryn, 2016) zatytułowanego *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (*Narada nad doskonaleniem praw ludzkich*).

W aspekcie treściowym pansofia oznacza ogół wiedzy człowieka o świecie, czyli wszechwiedzę. Sławomir Sztobryn, powołując się na analizy Bogdana Suchodolskiego, stwierdza, że „pansofia jest w ujęciu Komeńskiego statycznym systemem wiedzy, rekonstruującym obiektywną rzeczywistość, przenikającym jak Heraklityjski Logos najgłębsze warstwy bytu i pozwalającym na prognozowanie przyszłości” (Sztobryn, 2016: 26), systemem „ludzkiej wszechwiedzy (tj. wiedzy o wszystkich rzeczach pod niebem, jakie dane nam jest znać, mówić o nich lub czynić)” (Sztobryn, 2016: 26, za: Komeński 1964).

Komeński pisał: „Pansophia obejmuje wszystkie rzeczy, które są konieczne dla wszystkich ludzi, pragnących być mądrymi, tak aby ludzie widząc w pewnym świetle cele wszystkich i środki do tych celów wiodące oraz właściwy sposób użycia tych środków, stali się zdolni do kierowania wszystkim, co posiadają, ku dobremu celom i do dążenia do tych celów bez ryzyka błędu przy pomocy środków, które są i dobre i pewne, a kto to czyni, ten jest mądry” (Komeński, 1964: 582). Barbara Sitarska uzupełnia tę myśl, pisząc, że „Pansofia jest wiedzą o świecie, ale i wiedzą człowieka i dla człowieka” (2014: 197). Pansofię Komeńskiego przyjmuje jako ideę wprowadzania wszechwiedzy, będącą podstawą jego teorii wychowania i kształcenia: „Uczony przez całe życie rozwijał ideał pansofii, czyli wszechstronnej i pożytecznej wiedzy, która obejmowała podstawy wszechnauk i miała służyć ulepszaniu świata. Uczynił ją podstawą swojej teorii wychowania i wykształcenia.” (Sitarska, 2014: 190). Autorka zwraca uwagę na pogląd Komeńskiego o dostępności wszechwiedzy dla wszystkich ludzi – „jako równych z boskiego naznaczenia” (Sitarska, 2011: 69).

Analogiczny pogląd o pansoficznych podstawach tworzonej przez Komeńskiego nauki o wychowaniu prezentuje również Jan Patočka (1953, za: M.V. Hrohowie). Jego zdaniem są one wyrazem walki Komeńskiego o przemianę człowieka, której egzemplifikacją był postulat powszechnej naprawy.

Przytoczone poglądy wskazują, że pansofia jest traktowana przez współczesnych komeniologów jako teoria opisująca rzeczywistość, która

stanowi wykładnię poglądów Komeńskiego. Zawiera zarówno dyrektywy dla praktyki wychowawczej (edukacyjnej), jak i argumenty pomocne w dyskusji z innymi koncepcjami czy stanowiskami. Stanowi system wiedzy zawierający twierdzenia i uogólnione sądy dotyczące warunków rozwoju człowieka i społeczeństwa. Obejmuje koncepcję świata, społeczeństwa, natury człowieka i rządzących nimi praw. Wszystko to sprawia, że można ją uznać za teorię wychowania.

Teoria jako uporządkowany system wiedzy jest podstawą *praxis*, czyli refleksyjnego przekształcania rzeczywistości wychowawczej, dostarczając uzasadnień dla podejmowanych przez wychowawców działań. I tak Sławomir Sztobryn, analizując ideę pansofii rozwijaną przez Komeńskiego wskazuje w niej trzy kręgi tematyczne służące jej wdrażaniu: sztukę (w rozumieniu wytworów człowieka), naturę oraz Boga. Każdy z wyznaczonych kręgów może być poznawany odmiennie, ujęte razem wyznaczają zakres wiedzy dostępnej poznawczo człowiekowi (Sztobryn, 2016). Autor zaznacza, że Komeński uwzględnił w rozważaniach sposoby poznania, jako istotne uwarunkowania zdobycia wszechwiedzy. Są one kwintesencją ówczesnie znanych sposobów, tj. poznania indukcyjnego i dedukcyjnego, wzbogaconą o metodę synkretyczną (Sztobryn, 2016). Metoda synkretyczna, wykorzystująca porównywanie „części z częściami i całości z całościami”, a następnie wszystkich elementów ze sobą, pozwala realizować założenia pansoficzne w poznawaniu świata, tj. ujmować świat jako całość i dostrzegać jego harmonię (Sitarska, 2014). Do opisu wszechwiedzy miał służyć specjalnie utworzony język naukowy – pansoficzny (Sztobryn, 2016).

Praktyczna realizacja idei zdobywania wszechwiedzy, w myśl poglądów zawartych w *Pansofii* obejmowała koncepcję utworzenia swoistej struktury edukacyjnej złożonej z nowego języka (pansoficznego), ksiąg, szkół, instytucji naukowej – kolegium (Sztobryn, 2016). W tym zakresie Komeński opracował koncepcję szkolnictwa, która obejmowała m.in. reformę programową szkoły średniej oraz opracowanie podręczników do gimnazjum (Kurdybacha, 1958). Poglądy Komeńskiego dotyczące pisania książek zostały przedstawione w *Pambiblii* (rozdziale *Pampaedii*). Komeński rozwija w niej koncepcję „wszechksięgi”, opisując szereg stawianych jej wymogów, m.in. zawieranie „wszechprawdy”, obejmującej istotę wiedzy, przystępność języka oraz łatwość tłumaczenia na inne języki (Chodakowska, 1974).

Oprócz ustaleń formalnych istotna jest zawartość treściowa *Pansofii*. Sztobryn (2016) wskazuje, że zawarte w *Pansofii* idee uczenia się człowieka

przez całe życie, prowadzące do realizacji pełni człowieczeństwa, są oparte na ideach chrześcijańskich. Stanowisko Sztobryna w kwestii podstaw pansofii Komeńskiego, jak sam podkreśla, jest odmienne od poglądów Bogdana Suchodolskiego, w myśl których idea pansofii rozwijana przez Komeńskiego wykracza poza filozofię chrześcijańską. Dowodzą tego, zdaniem autora, twierdzenia o zdolnościach człowieka do rozumienia i konstruowania świata mające podstawy w rozumie i zdolności do pracy (Sztobryn, 2017). Myśl o wykraczaniu ideologii Komeńskiego poza obszar chrześcijański przewija się również w tekstach Kurdybachy (1958), który pisze: „Pansofia, mimo swojej religijnej często frazeologii, stawiała przed szkołą cele czysto świeckie i związane najściślej z ziemią. Szkoła miała wychowywać człowieka nie na biernego obserwatora doskonałości i opatrności bożej (...), lecz na świadomego kowala swoich losów i budowniczego nowego życia na świecie. (...) bez oglądania się na pomoc sił metafizycznych” (s. 39).

Dietrich Benner i Dariusz Stępkowski (2012) traktują pansofię Komeńskiego jako naukę o mądrości opartą na idei porządku boskiego, która to idea określała niejako przymus wychowania i kształcenia religijnego. Autorzy akcentują optymistyczny wydźwięk poglądów pansoficznych, wyrażający się w założeniu o możliwości pogodzenia religijnych i scjentystycznych form poznania (pogodzenia wiary i nauki). Zwracają uwagę na rolę przypisywaną pansofii przez Komeńskiego. Upatrują jej w dążeniach do integrowania i korygowania scjentystycznych interpretacji nauki – wiedza ma umożliwić człowiekowi panowanie nad naturą, psychiką, społeczeństwem i historią. Autorzy przypisują Komeńskiemu intencję rozumienia przewagi człowieka uzyskanej w związku z pozyskaniem wiedzy jako realizację planu twórcy wobec człowieka. Rozważania nad podstawami pedagogiki Komeńskiego doprowadziły autorów do stwierdzenia, „że podstawą jego pedagogiki nie jest bynajmniej pansofia, lecz niestrudzone poszukiwanie dla wychowania jego własnej logiki” (Benner, Stępkowski, 2012: 14).

Łukasz Kurdybacha, analizując propozycję organizacji szkolnictwa, zauważa, że Komeński, dystansując się od współczesnych mu poglądów o konieczności szybkiego przysposobienia zawodowego, postulował objęcie dziecka od lat najmłodszych wszechstronnym kształceniem ogólnym, rozwijanie inteligencji dziecka, wyobraźni i pamięci – proponowane przez niego kształcenie ogólne w szkole elementarnej obejmowało przedmioty niezbędne do ogólnego rozwoju dziecka (analogiczne do propozycji współczes-

nych). Proponowany przez niego program szkoły elementarnej nie przygotowywał wprawdzie do kształcenia uniwersyteckiego, jednak warto jest podkreślić, że jego ideą było przygotowanie dziecka do wolności, odczuwania radości z życia, do przekształcania rzeczywistości i ukształtowania postawy ustawicznego doskonalenia się (Kurdybacha, 1958), co wpisywało się w filozofię pansoficzną.

Jak piszą Dietrich Benner i Dariusz Stępkowski zarysowana przez Komeńskiego pansoficzna wizja człowieka, którego przeznaczeniem jest dążenie do wszechwiedzy opiera się na idei dopełnienia – człowiek jest zdeterminowany nadaną mu przez Boga powinnością, która zakłada zjednoczenie się z Bogiem po śmierci.

Justyna Meissner-Łozińska opisuje *Pansofię* jako dzieło Komeńskiego zawierające podstawową wiedzę o świecie. Jej zdaniem wyrosło ono „z krytyki szkoły, która koncentrowała się na kształceniu formalnym, zamiast na przekazywaniu wiedzy rzeczowej, potrzebnej w życiu” (Meissner-Łozińska, 2018). Wiedzę pansoficzną opisywaną przez autora postrzega holistycznie, jako umiejętność globalnego ujmowania zjawisk i procesów zachodzących w świecie opartą na rozumowaniu. Akcentuje przy tym jej czynnościowy aspekt powiązany z jej wykorzystaniem.

Idee pansoficzne, na których opierała się opracowana przez Komeńskiego koncepcja zreformowania edukacji, zostały opisane w księdze zatytułowanej *Pansofia*. Zawierając teoretyczne założenia, była ona istotnym uzupełnieniem jego prac pedagogicznych. Jak pisze Kurdybacha (1958: 23) „Bez niej dzieło pedagogiczne Komeńskiego staje się ubogie, pozbawione głębszego sensu i widnokręgów, czyni wrażenie czegoś niedokończonego”. Część naukowa *Pansofii* została poświęcona na przedstawienie aktualnego dorobku w poszczególnych dziedzinach wiedzy. Wkład Komeńskiego polegał na określeniu zasady logicznego powiązania między prezentowanymi treściami, tak aby „wszystko wypływało z tych samych zasad, wszystko zmierzało do tych samych celów, a między jedną a drugą gałęzią wiedzy panowała ciągłość” (za: Kurdybacha, 1958: 23). Kurdybacha (1958) przypisuje idei wychowania pansoficznego dążenie do likwidowania podziałów społecznych i religijnych (jedności religijnej): „wychowywany bowiem w jej duchu człowiek miał być zdolny do badania świata i zachodzących w nim zjawisk przy pomocy doświadczeń zmysłowych i rozumu, co miało prowadzić do ścisłości myślenia i do obalenia wszystkich fałszywych wyobrażeń oraz do zjednoczenia całej ludzkości” (s. 25).

* * *

Wśród współczesnych poglądów dotyczących rozumienia pojęcia pansofii istnieje zgodność w zakresie jej traktowania jako idei wyznaczającej zręb treściowy poglądów Jana Amosa Komeńskiego, tworzących rozpoznawalny dla jego poglądów sposób postrzegania człowieka i jego relacji ze światem. Sławomir Sztobryn podkreśla, że „idea pansofii stanowi strukturalny rdzeń, ideę przewodnią jego doktryny filozoficznej, społecznej, dydaktycznej (podążając szlakiem trójdzielności, które konstruował sam Komeński) scalający ze sobą, przynajmniej w założeniu, całość dostępną człowiekowi wiedzy i wytyczającą określoną perspektywę budowania życia jednostkowego i zbiorowego”. Wizja zarysowana przez Komeńskiego, jak podkreśla autor, miała charakter eschatologiczny – cele ziemskie były traktowane jako etap przejściowy w dotarciu do pierwiastka boskiego, wszechwiedza natomiast była zapośredniczona w prawdzie absolutnej (Sztobryn, 2016: 30).

Jak wspomniano w tekście, z uwagi na zawartość treściową, która zarysowuje uporządkowany system wiedzy o rzeczywistości wychowawczej, który zawiera implikacje dla praktyki *Pansofię* można uznać za teorię wychowania.

Bibliografia

- Benner Dietrich, Stępkowski Dariusz, *Teoretyczne i społeczne ukonstytuowanie własnej logiki nowoczesnego wychowania. Rozważania w nawiązaniu do Jana Amosa Komeńskiego i Jana Jakuba Rousseau*, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4e0e2146-9522-4281-86a3-367cdb327ac2/c/Dietrich_Benner_Dariusz_Stepkowski_Teoretyczne_i_spoeczne_ukonstytuowanie_wlasnej_logiki_nowoczesnego_wychowania.pdf; (06.06.2020). (Referat wygłoszony podczas międzynarodowej konferencji naukowej z okazji 120. rocznicy założenia Narodowego Muzeum Pedagogicznego i Biblioteki Komeńskiego w Pradze pt. Úloha osobností a institucí v rozvoji vzděla – nosti v evropském kontextu (Prezentace školství a vzdělanosti), Praga 25 października 2012. Opublikowany w języku niemieckim: „Zeitschrift für Sozialpädagogik” 2012, nr 4: 368–381.
- Chodakowska Janina, „*Pampaedia*”. *Jan Amos Komeński*, [recenzja], „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1974, nr 18: 226–229.
- Hrohovie Miroslav i Věra, *Z nowszych prac o Janie Amosie Komeńskim, „Komeniana”*: 407–417; http://sobotka.uni.wroc.pl/wp-content/uploads/2017/06/Sobotka_14_1959_3_407-417.pdf (07.06.2020).
- Komeński Jan Amos, *O człowieku i użytkowniku tego świata*, W: J.A. Komeński, *Pisma wybrane*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964: 634–685.

- Komeński Jan Amos, *Preludium do wszechwiedzy*, W: *Pisma wybrane*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964: 84 i nast.
- Kurdybacha Łukasz, *Rola Komeńskiego w Europie XVII wieku*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1958, nr 1: 5–39; http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1958-t1/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1958-t1-s5-39/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1958-t1-s5-39.pdf (07.06.2020).
- Meissner-Łozińska Justyna, *Podstawy teoretyczne idei powszechnego kształcenia Jana Amosa Komeńskiego*, „Polonia Journal” 2018, nr 7: 47–54; <https://poloniajournal.wseh.pl/sites/default/files/article/12-18/polonia-journal-7.2018.3.pdf> (7.06.2020).
- Patočka Jan, *Mezihra na prahu moderní vědy. Cusanus a Komenský*, „Vesmír” 1953, 32, nr 9: 322–325.
- Sitarska Barbara, *Człowiek współczesny – Humanista przełomu XX i XXI wieku. Część I*, „Kultura i Wychowanie” 2011, nr 1(1): 64–86.
- Sitarska Barbara, *Edukacja nieustająca w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Siedlce 2014: 189–208.
- Sztobryn Sławomir, *Polska XX-wieczna recepcja pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. IV, Siedlce 2017: 57–72.
- Sztobryn Sławomir, *Wprowadzenie do pansoficznych podstaw pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. III, Siedlce 2016: 25–33.